

ČESKO-POLSKÉ SBLIŽOVÁNÍ, STŘEDNÍ EVROPA A LITERÁRNÍ VĚDA

IVO POSPIŠIL (BRNO)

O česko-polských vztazích se již mnohokrát psalo, ať se týkaly politiky, mentality nebo kultury: faktem však zůstává, že po řadě pokusů o sblížení zůstávají v našich vztazích zející průrvy z minulosti, které se ještě nepodařilo zacelit. Statistické průzkumy některých českých médií z 90. let mezi českou a polskou mládeží ukázaly na přežívající negativní stereotypy. Ty jsou namnoze dlouhodobou součástí kultury a nelze je lehce vykořenit, lze je však transformovat tak, aby nebyly brzdou, ale naopak součástí nadhledu, vzájemné reflexe a sebereflexe a třeba také nezbytného humoru, který je solí života a aby vedle nich žilo celé bohatství vzájemných vztahů: negativní stereotypy nelze nahrazovat bezkonfliktní idylou, ale realitou našich životů. Na tom, že relační potence česko-polské jsou dosud – přes značné politické oteplení – využívány jen poskrovnu, nesou vinu obě strany, ale nutno přiznat, že v posledním desetiletí je snad vina české strany – daná jistou mírou bezdůvodné přehlíživosti – větší.

Jednou z příčin neuspokojivého stavu česko-polských styků je slabé vědomí jejich střeoevropské dimenze. Metodologické inspirace ve vědách se pak často hledají v západní Evropě, USA nebo v Rusku, nikoli tam, kde má většina z nich své kořeny. Areál Střední Evropy s jádrem v rakousko-uherské monarchii jako kulturním jádru s pohyblivou plazmou areálového zázemí u východních Slovanů, ve středomořské oblasti a v některých německých zemích, s výraznou přítomností ruské kulturní emigrace v Praze, Brně a ve Vídni v meziválečném období a v důsledku událostí druhé světové války a následného vývoje s rozsáhlou migrací do západní Evropy a zejména do zámoří vytvářel v mnohém podstatnou invenční složku světové kultury a věd včetně filologie v širokém slova smyslu. Pojem Střední Evropy je, jak známo, zatížen ideologicky od časů Friedricha Naumanna s jeho pojmem „Mitteleuropa“: této zátěže se dosud zcela nezbavil, totiž ve významu německé jazykové, kulturní a politické dominance v areálu. Proto někteří současní politologové mluví i v němčině o „Zentraleuropa“, aby se této jednostranné ideolo-

gické zátěži vyhnuli. Pojem Střední Evropy nevyzimel ani po první světové válce, kterou tzv. centrální mocnosti – de facto středoevropské geopolitické jádro – prohrály. V nově uspořádané versailleské Evropě s řadou nástupnických států a s výmarskou republikou vzniká cílevědomé úsilí o vybudování středoevropské či podunajské federace či lépe konfederace a byly propracovány projekty vzájemného propojení ve sféře kultury, ale také obchodu, ekonomiky, dokonce vodních cest apod. To vše skončilo nástupem Adolfa Hitlera. Poválečné postupimské uspořádání již takovým úvahám zjevně nepřálo (M. Kundera mluví o zradě Střední Evropy); nadlouho zvládl bipolární svět, kde pro specifikum Střední Evropy již nebylo místa. Nové oživení nastalo od 80. let zásluhou Rakouska a pak v novém období po pádu železné opony, i když se ukázalo, že politické a ekonomické důsledky budou poněkud jiné, neboť staré a již připravené instituce zůstaly (EU, NATO); právě v nich se dnes realizují různé komponenty středoevropanství. V rámci politologie se na středoevropských problémech pracuje ve Vídni, Poznani a Brně; v poslední době se filologické aspekty rozpracovávají ve společném brněnsko-vídeňském projektu ústavů slavistiky na obou univerzitách v rámci projektu *The Crossroads of Cultures: Central Europe from the Point of View of Linguistics and Literary Scholarship*. Středoevropská dimenze bilaterálních vztahů vede k posílení a znásobení těchto vazeb tváří v tvář jiným silám, které v dnešním světě dominují. Ve vědě je jejím smyslem zabránit zapomínání významu středoevropského areálu pro světový myšlenkový vývoj a vytváření podmínek, které by v nové konstelaci politické a kulturní pomohly využít celkového potenciálu areálu, který je v důsledku vývoje minulých desetiletí do značné míry umrtven. Zde jde pak netoliko o navazování na meziválečnou a ještě vzdálenější minulost, ale o nový středoevropský začátek. K tomu směřují také publikace upozorňující na zasuté skutečnosti. Uvedme jeden příklad za všechny: René Wellek (1903-1995) bývá tradičně pokládán za amerického literárního vědce, hlavního autora známé teorie literatury, světového komparatistu a tvůrce Dějin literární vědy; jen málo se však znal a studoval středoevropský kontext jeho díla, včetně souvislostí vídeňsko-pražsko-německých či obecněji česko-německých, bez nichž nelze pochopit jeho metodologický vývoj v USA (viz I. Pospíšil – M. Zelenka: René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky. Brno 1996). Od dnešního Běloruska a Ukrajiny po Bavorsko se táhne areál, který světu dal vynikající židovské autory, z nichž někteří tvoří vlivnou vrstvu americké literatury druhé poloviny 20. století, ale také literárněvědný strukturalismus a fenomenologii, propracovanou teorii literární komparatistiky a genologie. Literární věda tvoří podstatnou složku myšlenkových hodnot tohoto areálu.

Polská literární věda, zejména literární teorie, patří k evropským s světovým jevům. Zvláště ve sféře metodologie a některých speciálních disciplín,

zejména genologie (speciální časopis *Zagadnienia Rodzajów Literackich*) a v poslední době i komparistiky, mj. ve spojitosti se zkoumáním postmodernismu v zemích střední a východní Evropy, má průkopnickou pozici. V období 70.-80. let 20.století sehrávala pozitivní funkci pro naši literární vědu také tím, že jednak v překladech více sledovala vývoj světové literární vědy, zejména její francouzské a anglosaské větve, jednak se sama rozvíjela pod mnohem slabším ideologickým tlakem (to ostatně zdánlivě paradoxně platí i pro některé sféry tzv. sovětské literární vědy; působili tam – byť poněkud na okraji a velmi obezřetně - tzv. sovětsští strukturalisté, jejichž práce vycházely ve slavné sérii Karla Eimermachera v Mnichově). Fenomenologie zprostředkovaná a reprezentovaná Romanem Ingardenem umožnila hluboký záběr například do teorie literárních žánrů, ale také usnadnila rychlejší a důkladnější přemostění prostoru mezi duchovědou a hermeneutikou, o jejíž filologické aplikaci psal u nás jako první František Kautman v knize, která vyšla bohužel příliš pozdě, než aby mohla naši literární vědu podstatněji ovlivnit. Když jsem se v roce 1985 vrátil z několikaměsíčního studijního pobytu s načtenými díly hermeneutiků a dekonstruktivistů, pronesl jsem v jedné instituci přednášku: až na některé starší kolegy bylo zřejmé, že jsem se ocitl v pustém prostoru, neboť většina ještě tkvěla ve strukturalismu nebo dokonce pod vlivem svých jednostranně zaměřených učitelů koketovala se zastaralou variantou sociologismu; část, která měla úzké filologické školení, nevěděla o hermeneutice vůbec nic. Nyní je naopak hermeneutika (méně dekonstrukce) takřka módní a zdá se, že kdo má k ní výhrady, není na úrovni doby. V tomto smyslu lze ocenit polskou operativnost, ale také kritičnost a skepsi: nadšení novým přístupem musí vystřídat racionální odstup a nadhled, aby badatel neupadl do metodologického transu.

Brněnská literárněvědná slavistika udržovala s polskou literární vědou dlouholeté svazky: lze jen připomenout kontakty s průkopnickým genologickým časopisem *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, konkrétně se Stefanií Skwarczyńskou a Janem Trzynańdowskim. Právě s ním jsem strávil nejednu chvíli ve Vratislavi, často také v nějaké studentské kavárničce – tento polský teoretik literatury a genolog světové pověsti hostoval také nejednou přímo v Brně – od 80. let jsme udržovali pravidelnou korespondenci. Nyní tato spolupráce – v návaznosti na tradice, které z české strany postupně budovali mj. Jiří Krystýnek, Jarmil Pelikán, Krystyna Kardyni-Pelikánová, Miroslav Mikulášek, Danuše Kšicová, Irena Hrabětová, Ludvík Štěpán, autor těchto řádků a další, mezi nimi řada brněnských bohemistů, včetně estetiky Olega Suse, pokračuje také v nových slavistických generacích a v nových podmínkách rozvoje české a polské genologie – brněnské, lodžské a vratislavské – a existuje již konkrétní společný genologický projekt. Pravidelné vědecké kontakty s pracovišti ve Varšavě, Katovicích, Opolí, Vratislavi, Poznani,

Lodži, Lublinu v minulosti i v současnosti dokládají mnohostrannost kontaktů a napojení na metodologicky různorodé vědecké týmy, mezi nimiž stěžejní místo zaujímají špičkoví polští teoretikové a historikové literatury – varšavští Edward Kasperski a Eugeniusz Czaplejewicz, lodžský genolog a nynější šéfredaktor již uvedeného časopisu (v jehož redakční radě má tu čest autor těchto řádků pracovat) Grzegorz Gazda, vratislavský polonista Bogdan Pięczka, rusista Tadeusz Klimowicz, opolský stylist Stanislaw Gajda a další.

Při četbě polské literární vědy je nutno si vždy uvědomovat, že při vší blízkosti jsou tu zásadní odlišnosti v recepci světových metodologických postupů. Na rozdíl od tradice imanentních metod, zejména strukturalismu a neostrukturalismu, která dominuje u nás, byli Poláci vnímavější k duchovědě, vzhledem ke své fenomenologii také k hermeneutice, neoidealismu, antropologii a dekonstrukci a jejím odrůdám. Strukturalismus vidí spíše jako produkt západoevropský, zejména francouzský a americký a někdy berou méně do úvahy jeho českou meziválečnou prioritu a souvislosti. Náš zájem o polskou genologii a polský zájem o naši komparatistiku se vztahuje spíše k 50., 60. a 70. letům 20. století a je jisté, že tu klíčovou úlohu z české strany sehrál Frank Wollman – jinak s některými Poláky ostře polemizující o komplexu slovanských literatur – a jeho brněnští žáci pokračující dál v jeho „eidologické“ linii. Patří mezi ně již zmíněný polonista, bulharista a především komparatista Jarmil Pelikán a jeho manželka Krystyna Kardyni-Pelikánová, která odvážným obloukem propojila české a polské literárněvědné usilování.

Její vrcholná monografie *Czesko-polskie spotkania literackie* (2000) obsahuje vlastně všechny tři klíčové okruhy, v nichž se střetává česko-polský literárněvědný zájem. Zatímco Češi byli experty na komparatistiku, Poláci díky své fenomenologické orientaci se od 30. let výrazně prezentovali jako genologové par excellence a oba národy vytvořily originální translátologické koncepce, přičemž ve všech třech oblastech docházelo k posunům, vyrovnávání a ústupům ze slávy: Češi se zaměřují na genologii, zatímco Poláci se „dotáhli“ na českou komparatistiku také zásluhou slovenské komparatistiky Ďurišinova typu (H. Janaszek-Ivaničková); v tomto smyslu znovu připomínáme středoevropskou dimenzi našich vztahů. Jubilantčina práce je příkladem plodného prolnutí českého a polského živlu, je to soubor původních studií, který od často problematické česko-polské vztahové minulosti míří k budoucnosti a rezonuje s obnovou českého a polského pozitivního vzájemného hodnocení a s nebyvalou renesancí česko-polské vzájemnosti na přelomu dvou tisíciletí.